դարել։ Երեւեկում էին գնացքները, որոնք տեղափոխում էին գործադուլային կոմիտեի ներկայացուցիչներին, զորացրման ենթակա զինվորներին, երկաթուղային բեռներ, մթերքներ և որոշ, սահմանափակ թվով մարդկանց, որոնցից ստացվող գումարները դրվում էին գործադուլային կոմիտեի տրամադրության տակ։

Միայն Մոսկվայում սկսված զինված ապստամբության պարտությունից հետո ցարական կառավարությանը հաջողվեց ճնշել գործադուլային շարժումները երկրում։ Ճնշվեցին նաև երկաթուղային բանվորների գործադուլները։ Ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ Անդրկովկասում ու Հայաստանում երկաթուղիները հայտարարվեցին ռազմական դրության մեջ։ Գործադուլավոր երկաթուղայինների զգալի մասն ազատվեց աշխատանքից և նրանց նկատմամբ բռնություններ ու հալածանքներ սկսվեցին։

4. ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ։ ԳՈՐԾԱԴՈՒԼԱՅԻՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1906 Թ.։ ԲՈԼՇԵՎԻԿՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼ ՄԻԱՍՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ։ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱՆ

1905 թ. դեկտեմբերյան զինված ապստամբության պարտությունից հետո, հեղափոխության տեղատվության շրջանում, բանվոր դասակարգը նահանջում էր, պահպանելով իր շարքերի կայունությունը և մարտունակությունը։ 1906 թ. ընթացքում ևս տեղի ունեցան մի շարք բանվորական ելույթներ, գյուղացիական մասսայական շարժումներ, զինվորական ապստամբություններ, ուսանողական ընդվզումներ։ 1906 թ. գարնան, ամռան ամիսներին Երևանում գործադուլ հայտարարեցին բանկային ծառայողները, թաղաքի տպարանների գրաշարները և մանր արդյունաբերական ձեռնարկությունների արհեստավորները, Ալեքսանդրապոլում՝ պայտառ, կոշկակար, դերձակ բանվորներն ու «Փոխադրած վարկի ընկերության» աշխատակիցները։ Սակայն 1906 թ. Հայաստանում տեղի ունեցած գործադուլների մեջ ամենահոչորն Ալավերդու բանվորների օգոստոսյան ելույթն էր։

Արդեն հունվար ամսից Ալավերդում հուզումներ էին տեղի ունենում։ Բանվորները խիստ զայրացած էին կապիտալիստների ուխտադրժությունից, որոնք օգտվելով հեղափոխության նահանջից, ետ էին վերցրել իրենց արած զիջումները։ Տեղական սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպության ղեկավարությամբ բանվորները օգոստոսի 2-ին Ալավերդում ընդհանուր գործադուլ հայտարարեցին։ Այդ գործադուլին մասնակցում էր մոտ 4500 մարդ։ Կազմվել էր գործադուլային կոմիտե, որի մեջ մտնում էին՝ Ս. Փիրուզյանը, Վ. Զեյիձեն, Հ. Մանթաշյանը, Մ. Աղամյանը, Ս. Վերմիշյանը, Ա. Խաչիկը և ուրիշներ։ Գործադուլային կոմիտեի աշխատանքներին ակտիվորեն մասնակցում էին նաև Սանահին կայարանի բոլշևիկյան կազմակերպության մի քանի անդամներ։

Կոմիտեն կազմեց բանվորների պահանջները՝ բաղկացած 18 կետից և ներկայացրեց «Կովկասյան արդյունաբերական ու մետաղագործական ընկերության» նոր դիրեկտոր Գրոյին։ Այդ պահանջների գլխավոր կետերն էին. 1. Սահմանել 8-ժամյա աշխատանքային օր՝ մեծահասակների համար և 6-ժամյա՝ երեխաների, 2. ապահովագրել բանվորներին՝ «Ընկերության» հաշվին, 3. վերացնել տուգանքները, 4. մի տարի աշխատելուց հետո բանվորն

իրավունք ունի մեկամսյա արձակուրդի՝ «Ընկերության» հաշվին, 5. բանվորներին աշխատանքի ընդունել և աշխատանքից արձակել իրենց համաձայնությամբ, 6. կիրակի օրերը հանգստանալ, 7. անցյալ տարի աշխատանքից արձակված բանվորներին ետ ընդունել, 8. բացել գրադարան և ընթերցարան, գրքերը դուրս գրել բանվորների ցանկությամբ, 9. գործադուլային օրերի համար լրիվ վճարել աշխատավարձը, 10. ավելացնել աշխատավարձը՝ 5—50 տոկոսով և այլն։

Գործադուլային կոմիտեի և ֆրանսիական «Ընկերության» միջև բանակցություններ սկսվեցին[33]։ Սակայն «Ընկերությունը» ձգձգում էր այն, փորձելով միաժամանակ պրովոկացիոն միջոցներով խափանել գործադուլը։ Այսպես, գործարանի վարչությունը հավաքագրեց Ալավերդու փայատեր-բանվորներից (բանվորական արիստոկրատիա) 147 մարդու և նրանց ստորագրությամբ խնդրագիր ներկայացրեց Ալավերդու պղնձահանքերի դիրեկտոր Գրոյին։ Հիշյալ խնդրագրով նրանք հանձն էին առնում՝ 1. ոչ մի պահանջ չդնել վարչության առաջ, 2. հրաժարվել առանց վարչության գիտության ժողովներին մասնակցելուց, 3. բանվորների մեջ մի որևէ երևույթ նկատելիս անմիջապես հայտնել վարչությանը, 4. ամեն կերպ պահպանել գործարանի շահերը, 5. անմիջապես անցնել աշխատանքի և նման այլ ստորացուցիչ պարտավորություններ։ Գործադուլը ձախողելու համար վարչությունը դիմեց նաև զանազան ազգայնական և անարխիստական տարրերի օգնությանը, որոնք պրովոկացիաների փորձեր արեցին՝ բանվորների մեջ անհամաձայնություն առաջացնելու համար։ Ալավերդի ժամանեցին նաև Թիֆլիսի պարսկական հյուպատոսարանի ներկայացուցիչները և նահանգապետի օգնական գնդապետ Զոլոտարյովը։

Ստ. Շահումյանի խմբագրությամբ լույս տեսնող բոլշևիկյան «Նոր խոսք» թերթը, որը լայնորեն մեկնաբանում էր գործադուլի ընթացքը, այդ կապակցությամբ գրում էր. «Հանքերի վարչությունը խոսք էր տվել բանվորների ներկայացուցիչներին, որ չի դիմի բռնի ուժի և ռեպրեսիաների, բայց տեսնելով բանվոր մասսայի տոկունությունը, համերաշխությունը և հաստատ կամքը՝ կռվել մինչև հաղթանակ տանելը, սկսեց դիմել պրովոկացիայի, սպառնալով սվիններով և կազակի մտրակով։ Այս օրերին այնտեղ են հավաքվել գավառային իշխանությունները, Զոլոտարյովը, պարսիկ կոնսուլի օգնականը և այլն»[34]։

Չնայած այս բոլորին, գործադուլը շարունակվում էր։ Օգոստոսի 14-ին Թիֆլիսի նահանգապետին ուղարկած հեռագրում գնդապետ Զոլոտարյովը հայտնում էր, որ բանվորներն աշխատանքները չեն վերսկսում, միաժամանակ հրաժարվում են հաշիվները մաքրելուց և հեռանալուց, ուստի ինքը զորք է հրավիրում Ալավերդի[35]։

Գործադուլը ղեկավարելու համար Կովկասյան բոլշևիկյան բյուրոն Ալավերդի գործուղեց նախ Սուրեն Սպանդարյանին, ապա Ստեփան Շահումյանին։ Տեսնելով բանվորների վճռականությունը, իշխանությունները դիմեցին ռազմական ուժի օգնության։ Օգոստոսի վերջին գնդապետ Զոլոտարյովը Ջալալօղլիից ժամանած զինվորների վաշտով, կազակային հարյուրյակով, գնդացիրներով

33 Տե՛ս Վ. Ա. Պառսամյան, Ռևոլյուցիոն շարժումները Հայաստանում 1905—1907 թթ., Երևան, 1955, էջ 73—75։

34 «Նոր խոսք», 1906, № 3։

35 Տե՛ս ՄԼԿ-ի վրացական մասնաճյուղի արխիվ, ֆ. 2, գ. 112, թ. 91։

ու լեռնային երկու թնդանոթով պաշարեց Ալավերդին։ Շուլավերից նրանց օգնության եկավ գավառապետի օգնականը՝ ոստիկանների մի ջոկատով։ Զոլոտարյովը վերջնագիր ներկայացրեց բանվորներին՝ սպառնալով աշխատանքները չվերսկսելու դեպքում քարուքանդ անել Ալավերդին։ Զորքի ճնշման տակ բանվորներն ստիպված տեղի տվեցին և օգոստոսի 29-ին գործադուլը դադարեց։

Իշխանությունները և գործարանի վարչությունը հաշվեհարդար սկսեցին բանվորների հետ։ Կապիտալիստները գործադուլավորներից վրեժ լուծելու համար դիմեցին մասսայական լոկաուտի։ Դիրեկցիայի ներկայացուցիչները հայտարարեցին, թե «Ընկերությունը» սնանկացել է, ուստի նրանք փակելու են ձեռնարկությունը։ Այդ պատրվակով նրանք աշխատանքից ազատեցին մոտ 2500 բանվորի՝ գլխավորապես պարսկահպատակ ադրբեջանցիների։

1906 թ. օգոստոսի 10-ին Ալեքսանդրապոլում գործադուլ արեցին հացթուխ բանվորները, օգոստոսի 11-ին՝ գինեվաճառանոցների գործակատարները։ 1906 թ. Երևանում ծավալված շարժումների մեջ նշանակալից է Սարաջևի սպիրտի և կոնյակի գործարանների բանվորների նոյեմբերի սկզբներին հայտարարած գործադուլը։ ՌՍԴԲԿ Երևանի կազմակերպության ղեկավարությամբ սկսելով պայքարը և չհամաձայնվելով ձեռնարկատիրոջ առաջարկած պայմաններին, բանվորները համերաշխությամբ շարունակեցին գործադուլը մինչև վերջ և 1907 թ. հունվարին հաղթանակի հասան։ Բանվորների և գործարանատիրոջ միջև կնքվեց համաձայնագիր, որի հիմնական կետերն էին.

1. Աշխատավարձի հավելում, որը 1907 թ. փետրվարի 1-ից տեղի պետք է ունենար հետևյալ չափով. 20—30 ռուբլի ստացողներին՝ 15%-ով, 31—35 ռուբլի ստացողներին՝ 10%-ով, ավելի բարձր ստացողներին՝ 5%-ով, 2. բոլոր բանվորներն աշխատում են ութ ժամ, շաբաթ օրերը՝ յոթ ժամ, սպիրտի զտման բաժնում՝ երեք հերթափոխությամբ, 3. տարվա ընթացքում յուրաքանչյուր բանվոր օգտվում է երկշաբաթյա արձակուրդից, որի ընթացքում պահպանվում է նրա ոռճիկը, 4. մինչև 1906 թ. հոկտեմբեր աշխատած բանվորների ընդունելը և արձակելը կատարվում է միջնորդ դատարանի միջոցով, 5. հիվանդության ժամանակ բանվորը մինչև վեց ամիս ստանում է իր աշխատավարձը և պահպանվում է նրա տեղը, հաշմանդամության դեպքում տրվում է աշխատավարձի կեսը՝ մինչև մահ, 6. զինակոչի ենթարկվելու դեպքում բանվորին տրվում է երկամսյա աշխատավարձ և հասանելիք պարգևադրամը, 7. այս պահանջները կորցնում են իրենց ուժը բանվորների վերաբերյալ հատուկ օրենք հրատարակելու դեպքում և այլն[36]։

Սարաջևի գործարանում բռնկված գործադուլը հաղթանակով ավարտվեց այն պատճառով, որ լավ էր նախապատրաստված։ Բանվորները մի շարք գործադուլներ էին արել և կազմակերպված պայքարի բավական փորձ ունեին։ Գործադուլի հաջող ավարտը միաժամանակ վկայում էր այն քաղաքական-կազմակերպական աշխատանքների մասին, որ ՌՍԴԲԿ Երևանի կազմակերպությունը ծավալել էր քաղաքի աշխատավորության և մանավանդ գործարանային բանվորների շրջանում։

Ցարիզմը, սակայն, հարկադրական զիջումներով ու խոստանալումով չէր բավարարվում։ Բռնկված հեղափոխական հրդեհը մարելու միտումով կառավարական ոլորտներում տակավին 1905 թ. առաջին ամիսներից, սկսեցին մի-

36 Տե՛ս «Революционное движение...» (Сборник), стр. 315.

ջոցներ որոնել խոովահույզ զանգվածների ուժերը չլատելու համար։ Այդ նպատակով կազմակերպվեցին հրեական ջարդեր, ինչպես նաև ահաբեկիչների ձեռքով սպանվեցին մի շարք հեղափոխական ակտիվ գործիչներ։ Հասարակության տականքներից կազմակերպված և ոստիկանության կողմից ֆինանսավորվող ռուս միապետականների «հայրենասիրական» կուսակցությունները, որոնց ժողովուրդը «սև հարյուրյակայիններ» անունը տվեց, ամբողջ երկրում ջարդարարական, տեռորիստական և պրովակատորական գործունեություն ծավալեցին։ Ջարդեր ու կոտորածներ տեղի ունեցան Տոմսկում, Օդեսայում, Սարատովում, Գոմելում, Կիևում, Լոձում, Բելաստոկում և տասնյակ այլ քաղաքներում ու գավառներում, Ջարդերի կազմակերպման մեջ ակտիվ դեր էին խաղում ցարական բարձրաստիճան չինովնիկները և հոգևորականները, ռեակցիոն կալվածատերերն ու վաճառականները։

Անդրկովկասում հեղափոխական շարժումները կասեցնելու, պրոլետարիատի համերաշխությունը խախտելու համար, արդեն 1905 թ. փետրվարին տեղական իշխանությունների և հատկապես Բաքվի նահանգապետ իշխան Նակաշիձեի հրահրումով մի քանի օր անընդհատ հայ-ադրբեջանական արյունալի ընդհարումներ տեղի ունեցան[37]։ Սակայն չարիքը միայն Բաքվով չսահմանափակվեց. ընդհակառակը, Բաքուն ազդանշան ծառայեց Անդրկովկասի քաղաքների և գավառների համար։ Իշխանությունների թողտվության պայմաններում սանձազերծված ազգայնական տարրերը ծրագրեր էին որոճում կոտորածների նոր օջախներ ստեղծելու համար։ Փետրվարի 18-ին ընդհարումներ սկսվեցին Երևանում, որին անմիջապես արձագանքեց Նախիջևանը, որոշ ընդհատումից հետո ընդհարումները կրկնվեցին Երևանում մայիսի վերջերին և ապա սեպտեմբերին։

Կատաղի ընդհարումներ սկսվեցին նաև Ելիսավետպոլի գավառում և ընդհանրապես այն վայրերում, ուր հայ և ադրբեջանական բնակչությունը շերտ ընդ մեջ էր բնակվում։ Օգոստոսի կեսերին սկսված Շուշիի կոտորածին արձագանքեց Բաքուն, ուր օգոստոսի 20—25-ը տևող ընդհարումներն ուղեկցվում էին նավթահանքերի և նավթագործարանների հրդեհներով։ Մոտավոր հաշիվներով հրդեհվել էր նավթարդյունաբերական ձեռնարկությունների 80 տոկոսը։ Հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստն առիթ դարձավ, որ ցարիզմն իր դիվային ուժերը նորից գործի դնի և հեղափոխության ձեռք բերած առաջին հաղթանակները, նրա համար ընկած մարտիկների արյունը խառնի անմտաբեր իրար հոշոտող հայ և ադրբեջանական հետամնաց խավերի արյան հետ։

Հոկտեմբերի 20-ին Բաքվում բարձրացավ և այնտեղից էլ Վրաստան ու Հայաստան տարածվեց ջարդերի ու կոտորածների նոր ալիք։ Նոյեմբերի 18—23-ը ընդհարումներ եղան Ելիսավետպոլում, դեկտեմբերին՝ Հայաստանի գավառներում։

«Կարմիր քրքիջը», ինչպես ժամանակին անվանում էին այդ արյունալի ողբերգությունը, շարունակվեց նաև 1906 թվականին։ Ընդհարումների կազմակերպման մեջ ցարական կառավարությունը և փոխարքան հենվում էին տեղական իշխանությունների առավել արգահատելի ներկայացուցիչների վրա։ Գործելով «Բաժանիր, որ տիրես» հայտնի սկզբունքով, Վորոնցով-Դաշկովը

---

37 Տե՛ս Г. А. Галоян, Рабочее движение и национальный вопрос в Закавказье 1900—1922, Ереван, 1969, стр. 71—75.

Երևանի նահանգում գեներալ-նահանգապետի արտոնություններով նշանակել էր Ալիխանով-Ավարսկուն, որը «հովանավորում» էր ադրբեջանցիներին, իսկ Ելիսավետպոլի նահանգում՝ «հայասեր» գեներալ Գոլաշչապովին։ Հարկավ, արանց «հովանավորությունը» թանկ էր նստում երկու ժողովուրդների վրա։ Սպանությունները, բռնությունները, կողոպուտները և հրդեհները համակել էին Երևանի, Ելիսավետպոլի և Բաքվի նահանգները։ Հազարավոր ընտանիքներ մնացել էին անօթևան, մի քանի տասնյակ բնակավայրեր՝ կիսավեր. գյուղեր կային, որ իսպառ ավերվել էին։ Երևանի նահանգում հիմնահատակ կործանվեց Աշտարակի մոտ գտնվող Ուշի ադրբեջանական գյուղը, Զանգեզուրի գավառում՝ Մինքենդ հայկական գյուղը և այլն։

Դեռևս 1905 թ. փետրվարին տեղի ունեցած ընդհարումների ժամանակ Մոսկվայի բոլշևիկյան կոմիտեն թռուցիկներ հրապարակեց, որոնց մեջ մերկացվում էին այդ արյունալի կոտորածների իսկական հեղինակները[38]։ Եղբայրասպան պրովոկացիայի դեմ բողոքի իրենց ձայնը բարձրացրին Բաքվի բանվորները։ Սակայն պրոլետարիատը միայն բողոքներով չէր սահմանափակվում։ Հաճախ բանվորական ջոկատներն անձնական միջամտությամբ կանխում էին ընդհարումները և հաշտեցնում կռվող կողմերին։ Հայ-ադրբեջանական ընդհարումների ժամանակ վճռական նախաձեռնություն հանդես բերեց նաև ՌՍԴԲԿ Ալեքսանդրապոլի կազմակերպությունը՝ գծային ծառայության բանվոր-ծառայողներից պահպանություն կազմակերպելով կայարանում և հանգույցում։

Կովկասի պրոլետարիատին բողոքի իր ձայնը միացրեց ռուսական պրոլետարիատը. 1905 թ. սեպտեմբերին տեղի ունեցած սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների համառուսական կոնֆերանսը հատկապես անդրադառնալով կովկասյան դեպքերին, անարգանքի սլունին գամեց ցարական կառավարությանը՝ ժողովուրդներին իրար դեմ գրգռելու նրա դահճային գործում։ Ցարական բյուրոկրատիայի պրովոկատորական արարքները մերկացնող բազմաթիվ հոդվածներ, թռուցիկներ տպագրվեցին ինչպես սոցիալ-դեմոկրատական տեղական մամուլում, այնպես էլ «Վպերյոդ», «Պրոլետարի» կենտրոնական օրգաններում։

Ցարի կազմակերպած արյունոտ խրախճանքի դեմ իրենց ցասման ձայնը բարձրացրին նաև ռուս առաջավոր հասարակության ներկայացուցիչները և առաջին հերթին պրոլետարական մեծ գրող Մաքսիմ Գորկին, ինչպես նաև հայ և ադրբեջանական գրողներ Հովհաննես Թումանյանը, Սաբիրը և շատ ուրիշներ։

Կապիտալիստների դեմ կազմակերպված պայքար մղելու, պրոլետարիատի և աշխատավորական մյուս խավերի շահերը պաշտպանելու համար հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատիան ձեռնամուխ եղավ արհեստակցական միություններ կազմակերպելու աշխատանքներին։ Հայաստանի բոլշևիկները՝ ևս կազմակերպական-ագիտացիոն աշխատանք էին տանում բանվորներին ու քաղաքային աշխատավորական այլ խավերին արհմիությունների մեջ համախմբելու համար։ Այսպես, ՌՍԴԲԿ Ալեքսանդրապոլի կազմակերպությունը 1906 թ. մարտին հրատարակեց մի կոչ՝ ուղղված քաղաքի գրասենյակների և

---

38 Տե՛ս «Листовки московских большевиков в период первой русской революции», М., 1955, стр. 110—113.

վաճառատների ծառայողներին։ Այդ կոչում հանրամատչելի ձևով բացատրվում էր, թե ինչ նշանակություն ունեն արհեստակցական կազմակերպությունները աշխատավորների համար։ Առաջարկվում էր կազմակերպել միություն՝ տերերի դեմ համերաշխ պայքար մղելու համար։ Միաժամանակ նշվում էր, որ այդ միությունները պետք է ղեկավարվեն սոցիալ-դեմոկրատիայի կողմից, որը հանդիսանում է պրոլետարիատի և մյուս աշխատավոր խավերի միակ պաշտպանը[39]։

Սոցիալ-դեմոկրատիայի կատարած աշխատանքների շնորհիվ 1906 թ. սեպտեմբերին Երևանի գործակատարները կազմակերպեցին իրենց արհեստակցական միությունը[40]։ 1906 թ. ընթացքում արհեստակցական միություններ կազմակերպվեցին Հայաստանի նաև այլ քաղաքներում։

Այդ տարիներին Անդրկովկասում և Հայաստանում բանվորների իրավական և տնտեսական պահանջների «պաշտպանությամբ» սկսեցին հանդես գալ նաև ազգայնական կուսակցությունները, մասնավորապես դաշնակցությունը։ Եթե 1905 թ. և հեղափոխության նախորդած տարիներին դաշնակցականներն ուղղակի ճնշում էին գործադուլները, ազգի դավաճան համարելով ամեն մի հայ հեղափոխականի կամ գործադուլավորի, չնայած 1903 թ. վերջերից արդեն մերթ ընդ մերթ «արձարձում» էին բանվորական հարցը, ապա 1905 թ., երբ հանդես եկավ «Կովկասյան նախագիծը», նրանք փոխեցին իրենց տակտիկան։ Ջսահմանափակվելով միայն «ազգային ինքնապաշտպանության» գործերով, դաշնակցականներն սկսեցին բացահայտորեն ընդունել ոչ միայն «Ռուսահայ գաղթ» գոյությունը, այլ նույնիսկ «աշխատավոր ժողովրդի», բանվոր դասակարգի անունից հանդես գալ որպես նրա շահերի պաշտպան «սոցիալիստական կուսակցություն»։ Սակայն արհմիությունները սոցիալ-դեմոկրատիայի ազդեցությունից հեռու պահելու համար դաշնակցականները հոչակեցին նրանց կառուցման ոչ թե ինտերնացիոնալ ու անկուսակցական, այլ ազգային և կուսակցական սկզբունքը։

Դաշնակցական ղեկավարներն արհեստակցական միություններ կազմակերպելու համար հաճախակի իրենք էին հանդես գալիս աշխատավորների առաջ զեկուցումներով։ Այսպես, 1906 թ. հուլիսի 17-ին Ալեքսանդրապոլում կազմակերպվեց դասախոսություն արհեստակցական միությունների մասին, որտեղ զեկուցումով հանդես եկավ Թիֆլիսից ժամանած ոչ անհայտ Եղիշե Թոփչյանը։ Ժողովին ներկա գտնվող որոշ անձանց փորձերն՝ ընդդիմախոսելու ճառախոսին, վերջացավ դաշնակցական ամբոխի համար սովորական դարձած գոռում-գոչումով, հայհոյաբանությամբ և սպառնալիքներով[41]։

1906 թ. կեսերին արհեստակցական շարժման ուժեղացման հետ ավելի հաճախակի դարձան դաշնակցության պարգևուխների և «տեսաբանների» այցելությունները Հայաստան՝ տեղի բանվորական-արհեստավորական շրջաններն իրենց ազդեցությանը ենթարկելու համար։ Սակայն որպես կանոն գործարանային բանվորության վրա նրանք չկարողացան զգալի ազդեցություն ձեռք բերել։ Միայն Ալեքսանդրապոլի ու Կարսի մի քանի մասը ձեռնարկություններ-

39 Տե՛ս ՄԼԻ-ի Հայկական մասնաճյուղի արխիվ, ֆ. 33, գ. 364ա.։
40 Տե՛ս «Կայծ», 1906, № 19։
41 Տե՛ս «Մշակ», 1906, № 155։

բում դաշնակցականներին հաջողվեց արհմիություններ կազմակերպել և նրանց անունից էլ մի երկու գործադուլ ղեկավարել։

Դաշնակցականների այս «արհմիութենական» և «սոցիալիստական» մեծամորթոն անմիջապես իր վրա գրավեց բոլշևիկների ուշադրությունը։ «Կայծում» Ս. Սպանդարյանը հանդես եկավ «Պրոֆեսիոնալ միությունները և Հ. Հ. Դաշնակցությունը» հոդվածով և բոլշևիկյան դիրքերից մերկացրեց նրանց փորձերը՝ սողոսկելու արհմիությունների մեջ։ Սպանդարյանը ցույց տվեց, որ կապիտալի դեմ կազմակերպված պայքար մղելու համար անհրաժեշտ է աշխատավորների միավորումն արհեստակցական սկզբունքով՝ անկախ ազգությունից ու քաղաքական համոզմունքներից։ Մինչդեռ «դաշնակցությունը,— գրում էր Սպանդարյանը,— ամենից ավելի երկյուղ է կրում անկուսակցականությունից. նա վախենում է, որ այդ անկուսակցական կազմակերպությունների մեջ երևան կգա իր բուրժուական և նեղ ազգայնական բնույթը, որը կարող է խորտակել այն չինական պարիսպը, որը նա այնքան ջանքով բարձրացրել է հայ և մյուս ազգերի միջև...»[42]։

1906 թ. «Կայծի» հաջորդ համարներում լույս տեսավ Ս. Սպանդարյանի մի այլ՝ «Սոցիալիստ» Դաշնակցությունը և թուրք բանվորները» հոդվածը, որը մերկացնում էր դաշնակցության փորձերը՝ ազգային անտագոնիզմ սերմանել տարբեր ազգությունների միջև։ Բացահայտելով նրանց հակաժողովրդական, բուրժուական բնույթը, Սպանդարյանը հայտարարում էր, որ ընդհանրապես դաշնակցության նպատակն է «...անջատել բանվորությունը ուրիշ ազգերի պրոլետարիատից և, օգտվելով այդ բաժանումից, շահագործել այդ մասսան իր բուրժուական նպատակների համար»[43]։

Դաշնակցականների մարզանքները չվրիպեցին նաև Ստ. Շահումյանի ուշադրությունից։ «Կայծի» հունիսյան վերջին համարում լույս տեսավ նրա հոդվածը «Դաշնակցությունը, «Պրոլետարիատի ղեկավար» վերնագրով։ Հոդվածում Շահումյանն անարգանքի սյունին էր գամում դաշնակցությունը և ցույց տալիս, որ քաղաքական սկզբունքներից զուրկ այդ կուսակցությունը, բանվորական շարժման հզոր վերելքի առաջ անկարող լինելով սահմանափակվել միայն «տաճկահայ» դատով, որի քարոզն էր 15 տարի նա անընդհատ անում, դառնում է նաև «բանվորական կուսակցություն», որպեսզի թոզարկվելով այդ անվամբ, փորձի անջատել հայ պրոլետարիատին համառուսական շարժումից։ Այսպիսի նպատակ էր հետապնդում դաշնակցությունը, երբ նա միացավ 1906 թ. հունիսի 22-ին Թիֆլիսում տեղի ունեցած ընդհանուր գործադուլին, որը հայտարարված էր որպես բողոքի նշան՝ Մինգրելյան գնդի 27 զինվորներին մահապատժի ենթարկելու դեմ[44]։

Շահումյանը նշում էր, որ դաշնակցականների հանդգնությունը այն աստիճանի է հասնում, որ գործադուլի ավարտից հետո նրանք հայտարարում էին, թե «Պրոլետարիատի ղեկավար երկու խոշոր կազմակերպություններից Հ. Հ. Դաշնակցությունը և սոցիալ-դեմոկրատիան են ղեկավարել գործադուլը։ Այդ կապակցությամբ Շահումյանը մերկացնելով վերջիններիս, գրում էր. «Այո, պարոններ, հայտնում ենք, որ այդ միանգամայն սուտ է, թե՛ ինիցիատիվը և

---

42 Սուրեն Սպանդարյան, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1959, էջ 49։

43 Նույն տեղում, էջ 53։

44 Ստ. Շահումյան, Երկեր, հ. 1, էջ 183։

թե՛ ամբողջ գործադուլային կամպանիան պատկանում է միմիայն մեր կազմակերպությանը։ Դաշնակցությունը հարկադրված է եղել հետին թվով միանալ գործադուլին»[45]։

Դաշնակցականների նման նկրտումները Ստ. Շահումյանի ու Ս. Սպանդարյանի, ինչպես նաև անդրկովկասյան մյուս ականավոր բոլշևիկների կողմից մշտական և ջախջախիչ հակահարված էին ստանում։

Հեղափոխության տարիներին դաշնակցության ազգայնական քաղաքականության ցայտուն դրսևորումներից էր նաև էջմիածնում հրավիրված «Սահմանադիր ժողովը»։ Իրեն նախապատրաստելով ապագա պետական-քաղաքական գործունեության, դաշնակցությունը «սոցիալիստական» դառնալուց բացի, որոշեց «դեմոկրատացնել» հայկական եկեղեցին և հայ զանգվածներին շեղել հեղափոխական հանապազօրյա խնդիրներից։ Բարոյական և հազար ու մի ձևի ճնշում գործադրելով 86-ամյա կաթողիկոս Մկրտիչ Խրիմյանի վրա, դաշնակցությունը 1906 թ. մայիսի 10-ին հրապարակել տվեց հատուկ կոնդակ, որով վերականգնվում էր հայկական եկեղեցու իբրև թե «ժողովրդապետական» սկզբունքը՝ «...Թեմական առաջնորդների, հաջորդների, գործակալների և հոգևոր վարչական հաստատությանց պաշտոնյաների ընտրությանց հարցում։

Կաթողիկոսի այս կոնդակը հետագայում մասնակի լրացման ենթարկվեց, որով հայ կանանց ևս իրավունք էր տրվում մասնակցելու կրոնական հաստատությունների ընտրություններին։

«Մեր «մանիֆեստները» բոլորովին անսպասելի էին,— գրում էր Ս. Սպանդարյանը,— և հետևանք են այն «պալատական հեղափոխության», որ կատարեց դաշնակցությունը իր զինյալ ուժով էջմիածնում։ Դաշնակցականները նախ և առաջ մի salto mortale սարքեցին. կաթողիկոսին՝ որը հենց հայոց եկեղեցական օրենքներին նայած՝ երբեք չի եղել միապետ, դարձրին մի ինքնակալ և հետո նրանից ստացան «կոնդակներ-մանիֆեստներ»[46]։ Այս կոնդակները վերաբերում էին միայն արևելահայ իրականությանը։

1906 թ. հունիսին էջմիածինը հրահանգում էր՝ Ռուսաստանում ապրող հայ բնակչությունից օգոստոսի 15-ին հրավիրել Ազգային պատգամավորական կենտրոնական ժողով։ Ընտրական իրավունք էր վերապահվում 21 տարին լրացած բոլոր ծխականներին։ Նախատեսվում էր ընտրել ընդամենը 60 պատգամավոր։ Սրագրվում էր կենտրոնական ժողովի նստաշրջանի առաջիկա քննությանը դնել դպրոցական, տնտեսական և թեմական ժողովները կարգավորելու հարցերը։

Հայ բուրժուական մամուլն անասելի աղմուկ բարձրացրեց էջմիածնի կողմից հրավիրվող «համագումարի» «Ազգային կենտրոնական ժողովի» առթիվ։ Եվ հայ բուրժուազիան իրավունք ուներ ուրախանալու, որովհետև «ազգային-օրենսդրական» գործունեությունն ամենահարմար միջոցն էր ժողովրդական զանգվածներին ապակողմնորոշելու սոցիալական խնդիրներից։

1906 թ. հուլիս ամսին նշանակված էին «կենտրոնական ժողովի» ընտրությունները՝ տեղերում։ Ի տարբերություն դումայի ընտրությունների, «կենտ-

---

45 Նույն տեղում, էջ 226։

46 Սարեն Սպանդարյան. Երկեր, հ. 1, էջ 109—110։

ռոնականի» ընտրությունները զուտ հայկական էին, ուստի և «զուտ հայկական» կուսակցությունն էլ՝ դաշնակցությունը, իրավունք էր վերապահել իրեն ընտրելու և ընտրվելու, և ընդհանրապես տնօրինելու այդ ամբողջ գործը իր հայեցողության համապատասխան։

Կենտրոնական ժողովի հրավիրումը, սակայն, դիմադրության հանդիպեց հայ կղերականության ամենապահպանողական մասի կողմից, որին ձայնակցեցին նաև Անդրկովկասի հայ բնակչության զանազան խավերը։ Էջմիածնի միաբաններից 14 հոգի Սուքիաս արքեպիսկոպոս Պարզյանցի և Կարապետ վարդապետ Տեր-Մկրտչյանի գլխավորությամբ դիմեցին Խրիմյանին և ի լուր հայ ժողովրդի, հատուկ հայտարարություն հրապարակեցին, որով կոչ էին անում ձեռնպահ մնալ եկեղեցու ավանդական կարգը խախտելու գայթակղությունից։ Նրանց անհանգստացնում էր այն, որ եկեղեցու «աշխարհականացման» և «զեմոկրատացման» մասին խոսակցություններն ընդհանրապես կարող են հեղափոխական տրամադրված զանգվածների մեջ կղերի հիմքերը խախտել և նրա վերացման անհրաժեշտության հարց առաջացնել։ Դա ենթադրվող, այսպես ասած, ներքին՝ հիմնական վտանգն էր։ Մյուսը, որի մասին ակնարկում էին պահպանողականները, ցարական կառավարության արտաքին ճնշումն էր։ Ըստ նրանց, արքունիքն ու կառավարությունը, որոնք առանց այդ էլ բարի աչքով չէին նայում այլազգիների ինքնուրույն գոյությանը, անմիջապես կօգտվին այդ աղմուկից և իրենց համաձուլարար քաղաքականությունն իրագործելու համար կարող էին վերջ տալ լուսավորչական եկեղեցու անկախ գոյությանը։ «Հովիվ» կղերական շաբաթաթերթը, որ սուրբ տրամադրություններն արտահայտող հիմնական օրգանն էր, շատ թափանցիկ ակնարկներ էր անում կառավարության՝ հայ եկեղեցին պետական ուղղափառ եկեղեցու մի ճյուղ դարձնելու հնարավոր փորձերի մասին[47]։

Բոլշևիկները, այսպես կոչված, «կենտրոնական» կամ «սահմանադիր» ժողովի նկատմամբ սկզբից ևեթ բացասական դիրք բռնեցին և քննադատական կրակի տակ առան այդ ամբողջ կատակերգությունը։ Բոլշևիկյան մամուլը՝ «Կայծը», «Նոր խոսքը» ցույց էին տալիս, որ դաշնակցության կողմից թմբկահարվող «ժողովը» միայն նպատակ ունի հայ աշխատավորությանը շեղել հեղափոխության համընդհանուր խնդիրներից և սևեռելով մարդկանց ուշադրությունը «տնային» գործերի վրա, հասարակական ջանքերն ուղղել էջմիածնի և դաշնակցության ունիա ստեղծելու խնդրին։

«Էջմիածնից թափվում են կոնդակներ», «հայոց ազգը» իրավունքներ է ստանում,— գրում էր Ս. Սպանդարյանը սարկազմով։— Այո, թող ամբողջ երկիրը տանջվի, երկունքի մեջ լինի, թող մնացած ազգաբնակչությունը մահացու կոիվ մղի հին ռեժիմի դեմ, թող ուրիշ ազգերի բանվորությունը, գյուղացիությունը պատերազմի, եռանդուն կերպով մասնակցի ընդհանուր ազատագրական շարժմանը,— մենք հայերս, տերտերներ, առաջնորդներ կընտրենք, ազգային ժողովներ կհրավիրենք և այնմեջ կճառենք, անվերջ կճառենք հայոց ազգի փրկության մասին...»։

Սակայն այլ է հայ գիտակից պրոլետարիատի վերաբերմունքը,— շարունակում էր Ս. Սպանդարյանը,— նա «...անտարբեր է դեպի այդ «հեղափոխու-

---

47 Տե՛ս Դ. Ա. Մատաղյան, Հայաստանը ռուսական առաջին ռևոլյուցիայի տարիներին (1905—1907), Երևան, 1964, էջ 183—184։

թյունը», երա առաջ դրված է մեծ և պատասխանատու պարտականություն՝ միացյալ ուժերով Ռուսաստանի պրոլետարիատի հետ՝ անողոք կռիվ մղելու բռնակալության դեմ։ Այդ այնպիսի ահագին պատմական դեր է, որ հայ բանվորի համար զուտ հայկական «հեղափոխությունը» հավասարվում է զերոյի»[48]։

Օգոստոսի 17-ին բացվեց «Համագումարը»՝ 46 պատգամավորների ներկայությամբ, որոնցից 36-ը դաշնակցական էին։ Հետագայում նրանց թիվն ավելացավ դարձյալ մի քանի հոգով։ «Համագումարը» բացվեց կաթողիկոսի դահլիճում։ Կարճառոտ իր ելույթում Խրիմյանը խոհեմության կոչ արեց պատգամավորներին և նախօրոք հայտարարեց, որ եթե փող են ուզելու, ապա ինքը փող չունի, այլ տալիս է միայն իր օրհնությունը և հեռացավ[49]։

Առաջին նիստերում արծարծվեց ժողովի ձևնահատության հարցը։ Որո՞նք էին նրա իրավասության սահմանները։ Արդյոք այն կենտրոնական ժողով էր՝ հրավիրված միայն դպրոցական, տնտեսական և վարչական հարցերով զբաղվելու, թե «սահմանադիր» իրավունքներով օժտված «համագումար» էր, որ կոչված էր արևելահայ իրականության՝ վճռահատության սպասող գլխավոր հարցերը լուծելու։ Այս տեսակետը հատկապես պաշտպանում էր դաշնակցության երիտասարդ, աղմկախոս և «ձախ» թևը։ Դաշնակցության տարեց, հետևապես առավել «հասուն» ու խորամանկ շեֆերը «ավելի բարձր հայեցակետ» էին պաշտպանում։ Բարբառելով ժողովի «սահմանադիր» լինելու մասին, նրանք բնավ չէին բացառում եկեղեցու դերը, այլ գտնում էին, որ եկեղեցին անհրաժեշտ է, սակայն այն պետք է դառնա կաթողիկոսի գլխավորությամբ ժողովի կամքն իրականացնող յուրատեսակ գործադիր մարմին[50]։

Այս հարցերի շուրջն էլ տեղի ունեցավ պառակտում և ժողովին մասնակցող լիբերալները՝ Ս. Հարությունյանի, Ա. Քալանթարի, Հ. Առաքելյանի գլխավորությամբ, նեղացած դաշնակցականների մենաշնորհ գերիշխանությունից, օգոստոսի 21-ին գրավոր հայտարարություն արեցին և, բողոքելով դաշնակցականների դեմ, հեռացան էջմիածնից։ Նրանց հետևեցին ոչ դաշնակցական այլ պատգամավորներ։ Ստ. Շահումյանը «Նոր խոսքում» տպագրված «Դաշնակցական համագումարը էջմիածնում» հոդվածում ցույց է տալիս, թե ինչպես, «հիմնադիր» ժողովը իր օրինաչափ էվոլյուցիան ապրելով, դարձել էր արդեն դաշնակցության կուսակցական համագումար։

Սակայն որքան էլ կառավարության համար անվնաս էին էջմիածնի պատերի մեջ արտասանվող «հեղափոխական» ճառերը և որքան էլ դրանք ունեին զուտ տեղական բնույթ, այնուամենայնիվ կովկասյան իշխանությունները «սեպարատիստական» տրամադրություններ նկատելով պատգամավորների մոտ, որոշեցին փակել նաև նրանց բերանը։

Նախօրոք սինոդի դատախազի միջոցով, որը կառավարության աչքն ու ականջն էր էջմիածնում, զգուշացում էր եղել, թե ժողովականները դուրս են գալիս իրենց իրավասության սահմաններից։ Օգոստոսի 30-ին փոխարքան, ժողովատեղի ուղարկելով էջմիածնի գավառապետին, պատգամավորներից ստորագրություններ վերցնել տվեց, որով նրանք պարտավորվում էին 24 ժամվա ընթացքում թողնել էջմիածնի սահմանները։ «Մենք հավատացած ենք,—

---

48 Սուրեն Սպանդարյան, Երկեր, հ. 1, էջ 89—90։

49 Տե՛ս «Մշակ», 1906, № 180։

50 Տե՛ս «Մշակ», 1906, № 185։

գրում էր մինչև «Համագումարի» ցրումը Ս. Սպանդարյանը,— որ այս «հայկական հեղափոխությունը», «Ազգային հիմնադիր ժողովը» սոսկ վրիպակներ են, և Մեծ հեղափոխության գալիք նոր և հուժկու ալիքը միանգամայն կոչընչացնեն նրանց՝ հայկական կյանքից»[51]։

1906 թ. տեղի ունեցան նաև Առաջին պետական դումայի ընտրությունները, որոնք ոչ միայն անուղղակի էին ու բազմաստիճան, այլև դասակարգային-գույքային տարբերությունների ու անհավասարության վրա էին խարսխվում։

Հեղափոխության վերընթաց գծով զարգանալու ժամանակ բոլշևիկները հաջողությամբ կիրառեցին բուլիգինյան դուման բոյկոտի ենթարկելու տակտիկան, որովհետև դումայական կամպանիայով ցարիզմը փորձում էր շեղել զանգվածներին հեղափոխությունից։ Շարունակելով այդ տակտիկան, բոլշևիկները բոյկոտի ենթարկեցին նաև առաջին (վիտոսյան) դումայի ընտրությունները։

Հայաստանի բոլշևիկյան կազմակերպությունները ևս մասսայական-ագիտացիոն աշխատանքներ ծավալեցին առաջին դուման բոյկոտի ենթարկելու համար։ ՌՍԴԲԿ Ալեքսանդրապոլի կազմակերպությունը տպագրում և քաղաքի բնակչության մեջ տարածում էր հայերեն, ռուսերեն, վրացերեն լեզուներով գրված «Բոյկոտեցեք պետական դումանս» վերնագրով թռուցիկներ։ Այդ թռուցիկներում բոլշևիկները բացատրում էին կառավարության ձեռնարկած «ընտրական կամպանիայի» նշանակությունը և առաջարկում՝ չմասնակցել դումային, որտեղ տնօրինելու էին տերտերներն ու ոստիկանները[52]։ Եվ երբ 1906 թ. մայիս 16-ին Երևանում մեծ հապաղումով նշանակվեց քաղաքի և նահանգի ազգաբնակչության նախընտրական ժողովը, ապա ո՞չ բոլշևիկները և ո՞չ էլ նրանց ետևից գնացող բանվորներն ու գյուղացիները չմասնակցեցին այդ ժողովին։

Սահմանված կարգի համաձայն, նահանգի քրիստոնյա բնակչության մեծամասնությունը կազմող հայերը պետք է ընտրեին երկու պատգամավոր, իսկ մահմեդական բնակչությունը, այսինքն ադրբեջանցիները՝ մեկ։ Ադրբեջանական պատվիրակներն առանց ձգձգումների ընտրեցին կալվածատեր Աղախան Էրիվանսկուն։ Հայերի և քրիստոնյա մյուս բնակչության ներկայացուցիչների կողմից դումայի պատգամավորներ ընտրվեցին Ալեքսանդրապոլի նախկին քաղաքագլուխ Գ. Տեր-Պետրոսյանցը և իրավաբան Լ. Թումանյանը։ Նույն օրը Կարսում տեղի ունեցած ընտրություններում դումայի պատգամավոր ընտրվեց կալվածատեր Զաքարիա-բեկ Աջարսկին, Թիֆլիսի նահանգի հայ բնակչության կողմից՝ բժիշկ Ա. Այվազյանցը, իսկ Ելիսավետպոլի կողմից՝ բժիշկ Ք. Բահաթրյանցը։

Մասնակցելով դումայի աշխատանքներին, թեր ու դեմ կարծիքներ հայտնելով երկրի դրությանը վերաբերող ընդհանուր հարցերին, Անդրկովկասի հայ պատգամավորները 1906 թ. հունիսի 12-ին հատուկ հարցապնդում արեցին մինիստրների խորհրդի նախագահին հայ-ադրբեջանական ընդհարումների ժամանակ կովկասյան իշխանությունների բռնած դիրքի, նրանց օրինազանցությունների, պրովոկացիոն գործունեության և ապիկարության վերաբերյալ։ Այս հարցապնդումը պաշտպանություն գտավ ադրբեջանական, վրացական և լիբերալ տրամադրություններ արտահայտող ռուս պատգամավորների մոտ։

---

51 Սուրեն Սպանդարյան, Երկեր, հ. 1, էջ 110։

52 Տե՛ս «Թեհլյուցիոն կոչեր և թռուցիկներ», էջ 211—212։

թե՛ հարցապնդման հեղինակները, թե՛ նրանց համակիր ռուս պատգամավորները կովկասյան իշխանությունների հանցավոր անտարբերությունը մերկացնող ելույթներ ունեցան։

Դումայում ընթերցվում էին շարդերով բռնված վայրերից պատգամավորների հասցեով ստացված բազմաթիվ նամակներ, հեռագրեր, թղթակցություններ, միջնորդություններ ու աղերսագրեր։ Կառավարության կենտրոնական և տեղական ներկայացուցիչների զայրացուցիչ վարքի մասին բավական պերճախոս փաստեր հրապարակ հանվեցին։ Հարցապնդման մասնակիցները բազմաթիվ փաստեր բերելուց հետո պահանջում էին ընդամենը՝ դումայի մեծամասնության կողմից ընտրված և նրա առաջ պատասխանատու կառավարություն[53]։

Հիրավի, որքան էլ խիստ ճառեր արտասանվեցին Տավրիկյան պալատում, այնուամենայնիվ ինչպես հայ, այնպես էլ նրանց համակիր մյուս պատգամավորները չէին կարող ժողովրդի իսկական ցավերի, նրա իղձերի թարգմանը հանդիսանալ։ Նրանց հիմնական պահանջը ոչ թե իշխանության տապալումն էր, հասարակական-քաղաքական իրավակարգի վերացումը, այլ նրա մեղմացումը, քաղաքականության փոփոխումը՝ հեղափոխական շարժումները թուլացնելու և ռեֆորմների իրականացումն ապահովելու համար։

Սակայն Դումայում դրսևորվում էին նաև իսկական օպոզիցիոն տրամադրություններ։ Դրանց արտահայտիչները համառուսական գյուղացիության շահերի պաշտպանությամբ հանդես եկող գյուղացիական պատգամավորներն էին, որոնց ելույթները հողի և ազատության համար խիստ վախեցրին ցարին և հուլիս ամսին արդեն կառավարությունը որոշեց խլացնել նրանց ձայնը՝ կարգադրելով ցրել Պետական դուման։

5. ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ԵԼՈՒՅԹՆԵՐՆ ՈՒ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՀՈՒԶՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1906—1907 ԹԹ.։ ԳՈՐԾԱԴՈՒԼԱՑԻՆ ՊԱՅՔԱՐԸ 1907 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

1906—1907 թթ. Հայաստանում տեղի ունեցան մի շարք գյուղացիական ելույթներ, որոնք, ինչպես և նախորդ տարիներին, ամենից ուժեղ արտահայտվեցին Լոռիում։

Հաղպատը, որ Հայաստանի ամենահեղափոխական գյուղն էր, շարունակում էր օրինակ ծառայել մյուս գյուղերի համար։ Այդ «զլխացավանքից» ազատվելու նպատակով իշխան Բարաթովը 1906 թ. սկզբներին Հաղպատում ունեցած իր հողերը մոտ 200000 ռուբլով վաճառեց հայտնի կապիտալիստ միլիոնատեր Արամյանցին[54]։ Գյուղացիների ելույթները կանխելու և ընդհանրապես նրանց «հողային անկարգություններին» վերջ տալու համար Արամյանցը Հաղպատում ավելացրեց ոստիկանական պահնորդների թիվը։

Սակայն հեշտ չէր ընկճել հաղպատցիներին, որոնք անցել էին պայքարի

---

53 Տե՛ս «Государственная дума первого созыва. Стенографические отчеты». Сессия I, т. II, СПб., 1906, стр. 1231—1236.

54 Տե՛ս «Մշակ», 1906, № 58։